

Vincenti L., *Cezar*, Zagreb 1976.

Višić M., *Kult muza u europskoj književnoj tradiciji*, Sarajevo 1989.

Wilkes J. J., *Dalmatia*, London 1969.

POPIS KORIŠTENIH IZVORA

Apijan, *Rimski gradanski ratovi*, prev. B. M. Stevanović, Beograd 1991.

Ciceron, *De republica*, Teubner, Leipzig 1958.

Dion Kasije, *Historia Romana*, Weidmann, Berlin 1895.

Junčka djela božanskog Augusta, prev. M. Škiljan, Zagreb 1990.

Varon, *De lingua Latina*, Arno Press, New York, 1979.

Varon, *De re rustica*, Arno Press, New York 1979.

Ovidije, *Metamorfoze*, prev. T. Maretić, Zagreb 1907.

Plutarh, *Usporedni životopisi*, prev. Z. Dukat, Zagreb 1988.

Seneka, *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, prev. D. Novaković, Zagreb 1986.

Svetonije, *Dvanaest rimskih careva*, prev. S. Hosu, Zagreb 1956.

Tacit, *Anali*, prev. J. Kostović, Zagreb 1970.

Pavao Tekavčić

O latinizmima u književnim istroromanskim tekstovima

(porijeklo, značenje i funkcije, formalne promjene)

1. Ovaj je prilog posvećen latinskim elementima u književnim tekstovima na istroromanskim (IR) ili istriotskim govovima, objavljenim u nekima od 24 do danas izašla sveska radova nagrađenih na kulturno-umjetničkim natjecanjima Istria Nobilissima (radi kratkoće tu ćemo ediciju odsada tako zvati, a za potpune podatke upućujemo na bibliografiju). Što je rečeno traži neka objašnjenja.

2. Od sedam IR govora živih i proučenih na samom početku XX. stoljeća¹ danas još sigurno postoje samo tri: dijalekti Rovinja, Vodnjana i Bala. U današnjoj je literaturi o tim govovima već dovoljno istaknuto da su oni različiti od venetske *koiné* u Istri, da su te razlike svjesni i dotični stanovnici odnosno govornici, i da su IR dijalekti odvajkada u sociolingvistički inferiornom položaju, prije svega u odnosu na venetski, a u naše vrijeme i na standardni talijanski s jedne, a hrvatski s druge strane. Utjecaj venetskog govora vidljiv je na svakom koraku i što dalje sve jači, pa se može pratiti kako se IR govori u njemu pomalo rastvaraju i u nju se "pretapaju". Ipak, kakav god bio položaj tih idioma u Romaniji, oni su u najstarijoj fazi bez sumnje direktni izdanak istarskoga latiniteta, pa je očita njihova važnost kako za povijest i stratifikaciju tako i za današnju jezičnu sliku Istre. Zato ih i proučavamo gotovo 40 godina, nastavljajući rad starijih i novijih istraživača (G. I. Ascoli, A. Ive, Cl. Merlo, M. Deanović i drugi). Jedan segment IR dijalekta, s nekih aspekata jezičnih studija možda i najvažniji, njihov je leksik. U njemu pak latinizmi zauzimaju posebno mjesto, iz više razloga: zbog njihova položaja i funkcija u današnjem jeziku, njihovih vrijednosti u tekstovima, a svakako i zbog temeljnog afiniteta između latinskoga i romanskih idioma, tijekom cijele latinsko-romanske povijesti.

¹ U svojoj knjizi, posvećenoj svim IR govovima (Ive 1900), koje je on zvao latinsko-venetskim, Ive je opisao osam dijalekata, tj. uz rovinski (koji je najopširnije opisan), vodnjanski i balski, još i govore Fažane, Galizane, Šišana, Pule i Pirana (no ovaj posljednji se toliko razlikuje od ostalih sedam, a i geografski je od njih udaljen, da ne spada u IR grupu). Pulski je govor od onda nestao, tj. zamijenjen je venetskim, a za Fažanu, Galizanu i Šišan nemamo suvremenih podataka o eventualnim govornicima njihovih IR dijalekata.

3. Tekstovi koje smo proučili mahom su na rovinjskom i u antologiji su daleko najbrojniji; u vodnjanskim i balskim tekstovima, kojih je neusporedivo manje, nismo našli nijedan latinizam. To su tekstovi lokalnih, rovinjskih, pisaca, pripadaju dakle jednoj maloj a simpatičnoj regionalnoj književnoj produkciji, koja se razvila nakon II. svjetskog rata. Teme su različite: uspomene, crtice, anegdote, zatim drame i kratke komedije, a ima naravno i poezije, gotovo samo u slobodnom stihu. Literatura na IR govornima plod je svjesna nastojanja da se domaći govori očuvaju i njeguju. Na tim idiomima nema administrativno-pravnih ili službenih dokumenata niti tzv. *Sachprosse* (po H. Klossu i Ž. Muljačiću), tj. ne-umjetničke proze. Činjenica da su svi IR tekstovi u našoj antologiji autorski proizvodi sigurno umanjuje njihovu autentičnost, no, s druge strane, valja imati na umu da su autori Rovinjci, dakle izvorni govornici, koji poznaju svoj idiom i nastoje se na njemu izražavati što "čišće", tj. služeći se karakterističnim oblicima, riječima, zračicama, poslovicama itd. To u znatnom broju slučajeva dovodi do svjesna arhaiziranja i vrlo čestih hiperkorektizama. Jezik IR tekstova je dakle "reflektirani", svjesno upotrijebljeni idiom, ali znalački odabran i stoga reprezentativan, nekako kao ležerni latinitet Petronija Arbitra, balade Petrice Kerempuha i sl. Zato on ipak ima lingvističku vrijednost pa i dotični tekstovi mogu biti valjan korpus za istraživanja.

4. Napokon, treba razjasniti i što ovdje podrazumijevamo pod latinizmima. Ovamo naravno ne ubrajamo stalno prisutne romanske riječi latinskoga porijekla (tzv. *voci popolari*, *mots savants*) kao ni kasnije iz latinskoga preuzete leksičke elemente koji više nisu sudjelovali u svim promjenama (tzv. *voci dotte*, *mots savants*, kojih, kako se danas zna, ima više slojeva), nego samo one izraze (riječi ili kratke rečenice) koji po svojoj morfosintaktičkoj strukturi odudaraju od romanskih slojeva vokabulara. Fonetska struktura nije uvijek mjerodavna jer, kako ćemo kasnije vidjeti, i latinizmi bivaju fonetski adaptirani: neki diftonzi protežu se i na njih, krajnji suglasnici mogu otpasti (u skladu s talijanskom strukturom riječi) itd.

5. U ovom radu namjeravamo proučiti u prvom redu semantičku, pragmatičku i tekstovnu funkciju latinizama u IR tekstovima i time na određeni način dopuniti i zaokružiti naš gotovo desetogodišnji studij toga područja. Time je ujedno objašnjeno zašto se u studiju IR materijala ograničavamo na prozu (osim primjera 22). Naš je prilog dakle s jedne strane kamenčić u mozaiku istarske jezične situacije, a s druge strane djelić latinske ostavštine u svijetu. Primjere ćemo analizirati s navedenih gledišta a nakon toga pokušat ćemo semantičku klasifikaciju i dodati pregled fonetskih i morfoloških adaptacija.

Recimo na kraju da golema većina latinizama dolazi u djelima najplodnijeg rovinjskog pisca, Giusta Curta, dok se samo tri primjera (zapravo tri varijante jednoga te istog latinizma) nalaze u uspomenu autora Giovannija Santina. U tekstovima ostalih autora nismo našli latinizama u našem smislu.

6. Latinizam *annorum* prepoznajemo u ovom odlomku:²

(1) *a Ruveigno i zi partadi muolto al canto ca da anuri zi sta tradision* (XII, 291) 'u Rovinju su vrlo nadareni za pjesmu, jer odvajkada postoji ta tradicija'.

Navedeni se latinizam ovdje javlja sam, dok inače stoji uz množinu *anni* u svrhu pojačanja, pa se približava izrazima intenziteta *kralj kraljeva*, *bog bogova*, *pjesma nad pjesmama* i sl.

Tako npr. najstariji vodnjanski rječnik (Dalla Zonca 1978) poznaje vodnjanski izraz *anni annòri* u značenju 'anni domini', a analognu sintagmu nalazimo i u romanču (u Švicarskoj): *onns ed annorums* 'godinama' (Vieli - Decurtins 1962, s.v. *onn*). Genitiv množine *annorum* prilagođen je u oba slučaja morfosintaktičkom sistemu: talijanski jezik i dijalekti poznaju u II klasi imenica (*annus*) samo množinu na *-i* (od latinskog nominativa), pa *annorum* postaje *anuri* (za vokal *u* v. dalje), dok romanč, kao i svi retoromanski govori i cijela zapadna Romanija, izvodi množinu od lat. akuzativa (*annos*), pa i *annorum* dobiva *-s* (> *annorums*).

U korpusu *anuri* je jedini latinizam koji ne pripada religijskoj sferi i vjerojatno nije (samo) crkvenoga porijekla.

7. Očiti je crkveni latinizam *daprafoûndi*, rovinjska adaptacija latinskog *de profundis*. Fonetske su modifikacije posve u skladu s rovinjskim IR govorom: na mjestu protoničkih vokala *e* i *o* nalazimo *a*, mjesto *u* stoji karakteristični rovinjski diftong *ou*, a krajnje je *-s* otpalo (v. o svemu tome u pregledu fonetskih pojava). Pored *daprafoûndi* javlja se i varijanta *raprafoûndi* (primjer (3), koja je vjerojatno obična tiskarska pogreška, a u primjeru (17) nalazimo i oblik bez diftonga *ou*, koji je dakle u tome bliži latinskom predlošku. U svim primjerima ta riječ čuva svoje prvotno značenje molitve i u tom kontekstu i stoji. Evo dva primjera:

² Primjere donosimo točno u izvornoj grafiji, naši su eventualni ispravci u uglatim zagradama, a ispušteni dijelovi teksta simbolizirani trima točkama, također u uglatim zagradama. Rimski broj označava svezak antologije, arapski stranicu. Prijevod je u nekim primjerima slobodniji, da se bar djelomice sačuvaju vrednote originala.

(2) *ma mareîn, ch'el sil ga braso l'anama anduve ch'el zilo e oûn daprafoûndi* (XV,162) 'moj muž, neka mu nebo primi dušu gdje god bio i jedan *de profundis*';

(3) *ma barba Piro Ciapasana, ch'el sil ga braso l'anama, oûn raprafoûndi duomine* (XVI,133-134) 'moj stric P.C., neka mu nebo primi dušu i jedan *de profundis*, Gospodine';

U oba primjera to su riječi žena, koje se sjećaju svojih mrtvih, pa automatski ubacuju te molitvene formule.

8. U primjeru (3) sreli smo i latinizam *Domine* (riječ postoji i u talijanskom, gdje je također latinizam). Klasičnolatinsko porijeklo je sigurno, jer je to vokativ imenice *dominus*. Taj je latinizam čest u našim tekstovima, bilo sâm bilo u zajednici s drugim latinskim ili aloglotskim elementima, a funkcija mu je uvijek izricanje strogosti, ozbiljnosti, konsternacije itd. U sljedećem izboru primjerâ dajemo samo one u kojima *domine*, odnosno s rovinjskim diftongom *duomine*, dolazi sâm. U primjeru (4) tim izrazom završava monolog u kome govornik izražava konsternaciju zbog ozbiljnosti situacije (a sve je to pojačano germanizmom *fasteînzi* < *verstehen Sie?*, koji također izriče strogost, kategoričnost itd.; v. o tome više u Tekavčić 1986); primjer (5) je odlomak prepirke dviju sestara oko miješanja kruha; u primjeru (6) *duomine*, i opet u sprezi s germanizmom (ovog puta *jawohl*), završni je dio jednoga naizgled strogoga a u biti ironičnoga pitanja; primjer (7) reakcija je jedne od dviju kćeri na dosta stroge upute medicinske sestre u staračkom domu, kamo su kćeri strpale majku protiv njezine volje; primjer (8) izraz je kategoričke negacije (odbijanja); napokon, u primjeru (9) jedan od dvaju starih penzionera obraća se drugome tražeći da ga ovaj pažljivo sasluša.

(4) *Fasteînzi...duomine* (VI,66) 'Razumiješ li [...] boga ti';

(5) *Mareîa: el nûn zì ingremià ben stu pan [...]* - *Chica: I vignariè ciù scola da teîo...duomine* (X,135) 'M.: ovaj kruh nije dobro umiješen [...] - Ch.: Doći ću u školu tebi [...] boga ti';

(6) *Iavol Duomine?* (XII,269) 'Je li tako, gospodine?'

(7) *Duomine, t'ie sintoû el bafiel* (XVI, 137) 'Boga ti, jesi li čula bukvicu' (i *bafiel*, u značenju 'bukvica, ukor' također je germanizam, adaptacija njemačkoga *Befehl*);

(8) *Mai, mai, Duomine* (XVI,139) 'A jok, gospodine moj';

(9) *Dame ricia, duomine* (XVI,153) 'Poslušaj me, boga ti';

U svim primjerima afektivnost je očita, a kategoričnost je čak u tri primjera pojačana i odgovarajućim germanizmima.

9. Latinizam je bez sumnje i sintagma *durata mea*, od lat. *adorata mea*: posvojni pridjev *mea* i očuvano intervokalno *t* ukazuju na takvo porijeklo, dok su "koncesije" rovinjskom govoru afereza početnog *a* i *u* mjesto protoničkoga *o*, pravilna pojava u rovinjskom, vodnjanskom, a sporadički i u drugim IR dijalektima (v. dalje). U primjeru (10) radi se o dijalogu dviju žena, koje po običaju ogovaraju sve poznate, ali se pomalo prepiru i međusobno. Jedna od njih pita drugu "ima li još mnogo" i završava riječima *mai feîne* 'nikad kraja', na što druga odgovara "jekom":

(10) *Mai feîne, durata mea* (XV,170) 'Nikad kraja, ljubljena moja';

10. Zanimljivu je semantičku transformaciju doživio izraz *ecce homo*, vjerojatno na temelju slike izmrcvarenoga Krista. U oba naša primjera znači otprilike 'lični opis' (ali v. i bilj. 3), i to u sklopu prijetnje "promjenom ličnog opisa" (primjer 11) odnosno opisa kako je u tučnjavi jedna žena drugoj "promijenila lični opis" (primjer 12).

(11) Marioûsa: [...] *i ta ciapo par li cane de la gula...* - *Tuneîna: Ven quà ch'i ta trafurmo eceomo* (XV,174) 'M.: [...] zgrabit ću te za gušu... - T.: Dođi amo, pa ću ti promijeniti lični opis'³;

(12) *sta Lurenza ti la pudivi colala cu la scuvasiera lustiso la l'u fata eceomo* (XVI,150) 'tu Lurensu moglo se pokupiti lopaticom za smeće, pa ipak ju je udesila';

11. O deformaciji uzvika *Christe, eleyson* u *gristalenson*, koji u jednom tekstu (VI,70) dolazi kao izraz ljutita zgražanja, pisali smo već u studiji Tekavčić 1984, pa da se ne ponavljamo, upućujemo na taj rad.

12. U jednom novijem prilogu (Tekavčić 1991) pozabavili smo se latinizmom *qui habitat* (*in adiutorio altissimi*), s početka 90. psalma. Ovdje ponavljamo samo rovinjski oblik *lacuitabita*, koji dolazi zajedno s prijedlogom *anduve* (tal. *dove*, u dijalektima *indove*, *indò* i sl.) 'gdje', a to upućuje na pretpostavku da prvotno značenje glagola *habitare* možda nije posve zaboravljeno. Taj primjer glasi:

³ Budući da G. Curto vrlo često izostavlja prijedloge (najčešće prijedlog *a*, ali i druge), moglo bi se pretpostaviti da je i u ovom primjeru izostavljen prijedlog *in*, pa bi značenje moglo biti 'pretvorit ću te u *ecce homo*', što je bliže latinskom originalu, a sadrži jednaku prijetnju.

(13) *Anche sta ma cugnada la zi tastarda cume oûna moûla, nù la voi sintei anduve lacuilabita* (XII,298) 'I ta moja šogorica je tvrdoglava kao mazga, ne želi čuti pametnu riječ (= ne da si dokazati)'.

Taj se latinizam javlja još u cijelom nizu oblika (v. o tom Tekavčić 1991), a i značenja su raznovrsna: 'istina (nekome skresana u brk)', 'ukor', a u jednoj pjesmi rovinjskoga pjesnika Ligia Zaninija ima vrijednost formule zaklinjanja.

13. Nepotreban bi bio svaki komentar za poznatu formulu *mea culpa, mea maxima culpa*, koja se javlja dva puta (XII,314 i 317), oba puta u okviru molitve (drugi put mjesto *maxima* stoji *masima*).

14. Tijekom jedne žučljive diskusije triju rovinjskih baba jedna se od njih zgraža, krsti i pri tom izgovara riječi *Pater ave et spirito santo* (XV,163), gdje su prve dvije riječi latinske, dok za *spirito santo* nije moguće odlučiti je li adaptirani latinizam ili autohtoni oblik. S pragmatičkog gledišta ovdje su crkvene formule upotrijebljene izvan religijske sfere, u svrhu izricanja indignacije.

15. Najduži latinizam, koji se sastoji od dvije, doduše jako deformirane, latinske rečenice javlja se u primjeru (14). To su riječi molitve u ustima jedne bogomoljke, kad žene idu posjetiti sretnu majku i novorođenog sinčića:

(14) *Picaturi nuobi uòra prunuobis, anisanti deïo uòra prunuobis...* (XIII,287) 'Za nas grešnike moli za nas, svi sveci božji moli (= molite) za nas...'

Latinske osnove i značenja razabiru se bez problema, unatoč brojnim deformacijama. Fonetske su adaptacije diftong *uo*, protoničko *e > i* (*picaturi*), protoničko *o > u* (*prunuobis*), naglašeno *u* za latinsko *o* (*picaturi*), *-s > Ø* (*nuobi*, ali *prunuobis*), zatim protoničko *o > a* (*anisanti*). Vidi za sve to odjeljak 25. Na morfosintaktičkoj je razini zamjena genitiva *dei* nepromjenjivim romanskim oblikom *deïo* (tal. i ve. *dio*).

16. Rečenica iz obreda Velikog petka *popule mi, responde mihi* javlja se u dva primjera: u (15) u potpunom obliku, u (18) samo dvije zadnje riječi. U prvom se od tih primjera donosi odlomak svade dviju sestara oko nasljedstva, pa jedna od njih postavlja drugoj neka neugodna pitanja te završava spomenutim latinizmom; u drugom primjeru značenje je 'natezanje, nepotrebno brbljanje, gubitak vremena'. Primjeri glase:

(15) *populo meo, raspondi michi* (XVI,139)

(16) *Ala, ala, adieso coûn quisto raspoûndi Michi, ca qua zi altri santuori e nù dase cumidade* (XII,267) 'Ajde, ajde sada s tim natezanjima, mi ovdje imamo drugih briga, a ne da se bockamo'.

U riječi *santuori* prepoznaje se vjerojatno deformacija talijanskoga *santore* (mn. ž.roda) 'litanije; nešto beskonačno (DEI, s.v.)'.

17. Najčešći je i u najvećem se broju varijanata javlja latinizam *requiem aeternam*, jedanput s dodatkom *dona eis, Domine*. Značenje je uvijek prvotno, bez semantičkih pomaka i pragmatičkih aktualizacija, samo u jednom primjeru (pr. (18)) ta je formula uključena u šaljivi dvostih koji nam kazuje kako je rovinjski svećenik molio pri ukopu austrijskih vojnika.

(17) *Reiquie netierna duoneisduomine. Daprafundi clamavi...* (VII,155; molitva opatica, kojoj nije potreban prijevod)

(18) *Riequie natierna, zmachili in zustierna. Amen!!* (VII,159) 'Pokoje vječni svima, u cisternu s njima. Amen!!'

(19) *Par uomnia siecula [...] riequienatierna* (VII,170; ni ovdje nije potreban prijevod)

(20) *Riequieneterna Domine risposa in pace* (XII,317; netko je iznenada umro, pa ukućani mole; osoba koja to moli, govori venetski, ne rovinjski, ali razlika je ovdje zanemariva).

18. Česta je i formula *requiesc(n)t in pace*, koja se (s malim razlikama) javlja u tri primjera i to uvijek u istom značenju. Ono je međutim samo u primjeru (21) u ozbiljnu kontekstu (ista scena kao u primjeru (20)), dok je u drugim dvjema aktualizirano u ironičkom smislu (u (22) to je vidljivo iz konteksta, dok je (23) odlomak prepirke dviju pučanki):

(21) *requistante Duomine Duomine luce mea* (XII,317)

(22) *Ben, iè anche meïo li mieïe mace / ma ch'i vuli, requistante in pace.* (VII,116) 'Dobro, imam i ja svojih mrlja, ali, što ćete, počivale u miru.'

(23) Tuneïna: *sa ti la branchi in stu tiermine cuvarzemo la fuosa e paz l'anama suova...* - Marousa: *E requistante in pace mea.* (XV,159) 'T.: Ako tako postavljaš stvari, zatrpajmo grob i mir duši njegovoj... - M.: I počivao u miru.'

19. Poznata biblijska rečenica *Vade retro, Satana!* dolazi gotovo bez formalnih promjena u bijesnom odgovoru jedne žene nekome tko joj je očitao «bukvicu

od komada». Afektivnost i pogrda ne iziskuju nikakav komentar, a nije potreban ni prijevod:

(24) *Va! Reto satana!* (VI,74).

Ovdje su jedine promjene talijansko *va* umjesto klasičnolatinskoga *vade* (u govornom je latinskom jeziku oblik bio sigurno reduciran) i disimilacijsko ispadanje drugoga *r* (kao i u talijanskom *drieto*, zastarjeli oblik mjesto uobičajenoga *dietro*).

20. Sintagma *refugium peccatorum* dolazi u primjeru (25), u kome vlasnica pekare nekako priznaje da se u njezinoj radnji svašta odvija, kuje, sklapa, a naročito prepričava i govora:

(25) *Mareia: E savi poür ca quisto furno zì ei rifoùgio picatur [...]* (X,137) 'M.: Vi također znate da je ova pekara *refugium peccatorum* [...]'

Fonetske adaptacije su nam već poznate: diftong *ou*, protoničko *i* za lat. *e* i naglašeno *u* za lat. *o* (usp. gore *picaturi*); uz to *-o* za nastavak *-um* u prvoj riječi (po uzoru na tal. *rifugio*), a potpuno otpadanje *-um* u drugoj riječi.

21. Čudno značenje dobila je sintagma *salvator mundi* u primjeru (26):

(26) *Deigo, qua cume la magnemo?...Saravo ura di fineila coün quisto savatomoùndi* (XII,272) 'Ej, dakle, kamo ćemo? ... Bilo bi vrijeme da prestanete s tim brbljarijama' To su riječi primalje, koja očekujući porod prekida bablje brbljarije i traži da prestanu, jer će inače otići, pa neka se snalaze kako znaju. Značenje koje bi proizlazilo iz toga konteksta prilično je daleko od prvotnoga (no. v. o tome idući primjer) i nije ga lako objasniti. Moguće je, međutim, da ovdje *savatamoùndi* ima ipak značenje bliže prvotnom, religijskog karaktera: neposredno prije toga odlomka, naime, jedna žena izgovara cijeli čitulju molitava, pa bi u primaljinim ustima *savatamoùndi* moglo biti shvaćeno i kao neke vrste zbirni pojam, "zajednički nazivnik" za sve molitve.

22. U dva primjera nalazimo i glagolski oblik *asperges* i to oba puta u reduciranu obliku *sperge* (afereza, diftong *ie*, otpadanje *-s*). U oba slučaja značenje se može parafrazirati kao 'vješanje na velika zvona', 'pričanje svima' i sl. U primjeru (27) stari djed, pun gorčine prema svima, ljuti se što je jedna od žena razglasila rođenje djeteta po cijelom susjedstvu, pa će kuća biti puna dosadnih posjeta; u primjeru (28) jedna od susjeda dolazi pitati suca kako stoji tužba za rastavu braka jedne od njih, ali moli i za diskreciju:

(27) *Ma curiva chi ti vaghi bati el tanboùro sul balcon, fando doùte ste spierge, feia mieia* (XII,283) 'Ali, je li trebalo da bubnjaš na prozor i rastrubiš to posvuda, kćeri moja'

(28) *in cuntrada i savemo ca la vol dizuneise, cusei li disiepile (sic!) li ma vuò mandà vidi chi aria ca teira, paruò, siur gioùdase, senza far spierge.* (XV,183) 'u. susjedstvu znamo da se ona želi razvesti, pa su me učenice (?) poslale da vidim kakav vjetar puše, ali, gospodine suče, među nama.'

Sigurno je u semantici toga latinizma sudjelovala i moguća motivacija glagolom *spargere* 'rasuti, rasipati; širiti, razglasiti'. Ipak, to ne može objasniti značenje, pa nam dolaze na pamet riječi J.P.Chambona (1989, str. 522), koji, upravo za rečenicu *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor* (odakle potječe i naš latinizam) kaže kako se značenje u takvim slučajevima ne može izvesti iz leksičkoga značenja pojedinih latinskih riječi, nego je motivirano ukupnim ritualom.⁴ I u našem slučaju mora da su djelovali i drugi faktori, koje će otkriti daljnja istraživanja.

23. Zadnji naš latinizam je *Via crucis* 'križni put' koji (s rovinjskim diftongom *ei* za *i*, ali ne i diftongom *ou* za *u*) dolazi u dva primjera. U primjeru (29) to je dio molitve koju ona već poznata bogomoljka izgovara neposredno pred rođenje djeteta, dok je u primjeru (30) taj izraz upotrijebljen, u prenesenom značenju, u opisu postupaka jedne zle i svadljive žene:

(29) *sula veia crucis uora prunuobis* (XII,281) 'na križnom putu moli za nas'

(30) *guai sa la ciapiva oina cristiana da miezo la ga fiva pasà la Veia Crucis* (XV,170) 'jao i pomagaj ako bi koju dobila u šake, ta bi prošla križni put' (kondicional ovdje izražava i hipotetičnost i uobičajeno ponavljanje).

24. Što se tiče porijekla, svi su ovdje promotreni latinizmi nedvojbeno crkvenoga porijekla osim *anuri*. Sa semantičkoga i pragmatičkoga stanovišta oni se mogu podijeliti na više skupina:

24.1. Izrazi pojačanja, koji ne moraju biti crkvenog porijekla niti im je značenje vezano uz religijsku sferu: *anuri*.

24.2. Izrazi crkvenoga porijekla upotrijebljeni u prvotnom značenju, mahom u molitvama i srodnim kontekstima: *daprafoùndi* (s varijantama), *mea culpa* itd., *per uomnia saecula*, *Pater ave*, *Picaturi nuobi* itd.,

⁴ Originalni tekst: "Les significations des mots romans qui en sont issus ne se tirent pas du sens lexical du mot latin, mais se motivent au contraire, sur l'acte rituel global [...]"

requie netierna (s varijantama), *requistante in pace, veia crucis* u primjeru (29).

24.3. Izrazi također crkvenoga porijekla, ali s određenim semantičkim podacima, upotrijebljeni i izvan religijske sfere: *lacuiabita, raspondi michi* (s varijantama), *savatamoûndi, spierge*. Ti latinizmi izražavaju uvijek i afektivnost: uz navedene još i *duomine, gristalenson, reto Satana!*, *rifoûgio picatur, veia crucis* u primjeru (30).

24.4. Posve je izoliran latinizam *Ora pro nobis* u funkciji nadimka: *Chico Uoraprunuobis* (XI,149).

25. Važne su i formalne, tj. fonetske i/ili morfološke adaptacije u latinizmima. Sve su one odraz historijskih procesa u IR dijalektima. Za detaljnije informacije v. Ive 1900, Tekavčić 1972-73 i 1987 te Deanović 1954 (samo za rovinjski). Ovdje dajemo samo kratak pregled najvažnijih procesa.

25.1. U rovinjskom (i vodnjanskom) romanski fonemi (*e, o* < lat. *ē, ō*, *ī, ō*) zatvaraju se u *i, u*: *tila* > *tila*, *p-sce* > *piso*, *bmcca* > *buka*, *sÿle* > *sul*. Tom procesu dugujemo u našem korpusu oblike *anuri, picatur* i *picaturi*.

25.2. U ista dva IR govora romanski fonemi (*’, ç* < lat. *ŭ, O*) diftongiraju u oba tipa sloga u *ie, uo*; kasnije se ti diftonzi monoftongiraju u *i, u* u otvorenom slogu, dok se u zatvorenom slogu u rovinjskom čuvaju, a u vodnjanskom daju *e, o* (raznih stupnjeva aperture). Primjeri: *dûce(m)* > *ize, lûvat* > *liva, fûsta* > rov. *fiesta*, vodnj. *f’sta; rOta* > *ruda, mOdu(s)* > *mudo, cOrpu(s)* > rov. *cuorpo*, vodnj. *korpo*. Te diftonge nalazimo u *requie, netierna* (s var.), *spierge, uora, nuobi(s)* itd.

25.3. Oba navedena procesa znatno su povećala frekvenciju fonema najmanje aperture dajući sekundarne *i, u* pa su, vjerojatno kao reakcija na to, prvotni *i, u* (< lat. *ī, ō*) diftongirali u *ei, ou*: *fÿla* > *feila*, *vÿta* > *veita* ‘život’, *vÿte* > *veida* ‘loza’, *udna* > *ouna, ddra* > *doura, mdla* > *moula* itd. Ti se diftonzi odvajkada osjećaju kao glavna rovinska i vodnjanska jezična crta, pa se hiperkorektno protežu i znatno izvan prvotnih konteksta. U našem korpusu: *daprafoûndi, rifoûgio, veia*.

25.4. Za IR govore, naročito rovinjski i vodnjanski, značajna je crta zatvaranje protoničkih vokala *e, o* u *i, u*: *tenÿre* > *teñei*, *venÿre* > *viñei*, tal. *appetito* > *pitèito, vestito* > *vistèito; potÿre* > *pudì, volÿre* > *vulì, dormÿre* > *durmèi*, tal. ven.) *Tonina* > *Tuneina* itd. Pored tendencije prema zatvaranju, postoji i suprotna tendencija prema otvaranju obaju

fonema srednje aperture u *a*, koja je gotovo pravilna u rovinjskom a sporadički se javlja i drugdje. Primjeri: *nepote* > *navudo, tempestas* > *tampesta* ‘tuča’ (ivodnj.), *verecundia* > *varguoña, desperare* > *dasparà* itd.; *propinqui* > *prakuèinti* ‘rodaci’, ven. *procazar* > *prakasà* ‘pribaviti’, tal. *spudorato* > *spudarà* itd. Te su dvije suprotne tendencije sigurno u strukturalnoj vezi, no tek će daljnje istraživanje utvrditi koja je prvotna, a koja je onda reakcija sistema. Izgleda kao da obje teže zajedničkom rezultatu: eliminaciji vokala srednje aperture i svodenju protoničkih vokala na tri ekstremno udaljena vokalska fonema: *i, a, u*. U latinizmima su potvrđene obje tendencije:

e > *i*: *picatur, picaturi* *e* > *a*: *daprafoûndi, natierna*
o > *u*: *prunuobis* *o* > *a*: *daprafoûndi, anisanti*.

25.5. Otpadanje krajnjih suglasnika vidi se u *nuobi* (< *nobis*), *picatur* (< *peccatorum*), *lacuiabita* (< *qui habitat*). U latinizmima koje navodi Dalla Zonca 1978 potvrđeni su i brojni drugi primjeri: onome što je citirano u Tekavčić 1984 možemo dodati *fatoto* (uz *fatotun*) < *factotum*, zatim i *fèine, fèini coròna tòpe* ili *tòpa* ili *tòpo* < *finis coronat opus*, a našlo bi se bez dvojbe i drugih.

26. Latinizmi što smo ih ovdje ogledali imaju višestruku vrijednost. S jedne strane, oni su dio trajne prisutnosti latinskoga jezika ne samo u romanskoj nego i uopće europskoj kulturi; s druge strane, nazočnost rovinjskih fonetskih i morfoloških procesa i u latinizmima dokazuju da oni u govoru nisu strana tijela, a istodobno potvrđuje i određenu vitalnost IR dijalekata, unatoč aloglotskim pritiscima o kojima smo govorili u uvodu. U istom smislu govore i semantički razvoj i pragmatičke i tekstovne aktualizacije. Zbog svega smo toga i napisali te stranice.

BIBLIOGRAFIJA

- Chambon 1989: J.- P. Chambon, recenzija 27. sveska (vol.III) LEI (*Lessico Etimologico Italiano*), u "Revue de Linguistique Romane" (RLiR) 53, str. 520-524.
- Dalla Zonca 1978: G. A. Dalla Zonca, *Vocabolario dignanese - italiano*, uredio M. Debeljuh, Trst.
- Deanović 1954: M. Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagreb.
- DEI: C. Battisti - G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I-V, Firenca.
- Ive 1900: A. Ive, *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*, Strasbourg.
- Tekavčić 1972-73: P. Tekavčić, *Il comune e lo specifico nel dominio istroromanzo*, "Studia Romanica et Anglicana Zagrabiensia" 33-36, str. 639-678.
- Tekavčić 1984: P. Tekavčić, *Latinizmi u pisanim istroromanskim izvorima*, "Filologija" 12, str. 105-121.
- Tekavčić 1986: P. Tekavčić, *L'elemento tedesco nel rovignese contemporaneo dell'antologia Istria Nobilissima*, "Vox Romanica" 45, str. 13-25.
- Tekavčić 1987: P. Tekavčić, *Le convergenze e le divergenze fonetiche nell'istotomanzo (soprattutto rovignese) ed i loro riflessi nei testi*, "RLiR" 51, str. 331-350.
- Tekavčić 1991: P. Tekavčić, *O jezičnim i stilskim značajkama suvremene istroromanske proze*, "Senjski zbornik" 18, str. 139-148.
- Vieli-Decurtins 1962: R. Vieli - A. Decurtins, *Vocabulari romontsch sursilvan - tudestg*, Chur.

Zlatko Šešelj

Horacije kao nastavni problem**NEKOLIKO PRIMJERA METODIČKIH MIJENA U POVIJESTI NASTAVE KLASIČNIH JEZIKA**

Kad se govori o djelu rimskog pjesnika Horacija kao dijelu nastave klasičnih jezika, ponajčešće se pri tome pomišlja na udio tog djela unutar korpusa rimske književnosti na kojoj se ta nastava osniva. Tad se, na temelju pristupačnih izvora, omjerava Horacijev udio u nastavi latinskoga jezika i iznosi opseg Horacijeva djela što su ga, bar načelno, učenici upoznali kroz nastavu latinskog jezika u gimnazijama. Do tog je opisa relativno lako doći: izvori na koje se možemo osloniti - planovi i programi, izvještaji - u tom su pogledu dosta izdašni. No dok je relativno jednostavno odrediti opseg udjela Horacijevog djela u nastavi (iako se stvarni opseg učeničkog uvida, historijski gledano, danas može vrlo teško ispitati), ono što ostaje neotkriveno ovakvim istraživanjem jest pitanje kako je Horacijevu djelo prezentirano učeniku, odnosno, s kojih je polazišta i kojom metodom pristupljeno pjesničkom opusu znamenitog Rimljanina.

Razmišljajući o ovim pitanjima na sinkronijskoj razini, mogli bismo se poduhvatiti toga da i na ta pitanja odgovorimo konzultirajući sudionike nastavnog procesa, profesore i učenike, pa na temelju njihovih svjedočanstava sastaviti koliko-toliko konkretnu sliku opsega, dubine i načina na koji je Horacijevu djelo prisutno u nastavi latinskoga jezika danas ili u netom minulim vremenima. Ali kad se prihvatimo da na ta ista pitanja odgovorimo u dijakronijskoj perspektivi, respektirajući nastavu latinskoga jezika čija moderna povijest počinje školskom reformom gimnazija 1850. godine, nalazimo se u prilici da prije svega postavimo pitanje kojom se metodologijom možemo približiti tim odgovorima lišeni neposrednog uvida u tokove nastave.

Susrevši se, dakle, s ovom preprekom, neposredno se susrećemo s pitanjem uspostavljanja povijesti metodike, te s problemom stvaranja metodologije njezinih istraživanja.

Prije svega treba napomenuti dvojaku prirodu metodike. S jedne je strane metodika znanstvena disciplina koja svojom metodologijom istražuje nastavne procese, a s druge je strane ona ipak skup iskustveno provjerenih, sistematiziranih i priopćenih modela djelovanja u nastavnom procesu koji se preporučuje kao recept novim korisnicima. No kako se svako ljudsko iskustvo